

Církev a stát na slovanském Polabí a Pobaltí

Vladimír Procházka

§ 1 (V ý z n a m p r o b l é m u)

Po druhé světové válce věnuje historiografie zvýšený zájem dějinám polabsko-pobaltských Slovanů. Objasnění právněhistorické stránky jejich minulosti je pak dílem vědy především české.¹ Jeden z důležitých úseků netěšil se však zatím pozornosti — problém církevní organizace. A je to otázka, která právě v naší odborné literatuře může navázat na starší práce, věnované ovšem nikoli oblasti polabsko-pobaltské, nýbrž české. Jubilant tohoto sborníku, prof. Vaněček, ve své základní monografii a další ji doplňující práci² podal totiž zcela nové pohledy na tyto otázky. Jeho závěry lze jednak aplikovat i na jiné země, jednak zjištěním odchylností lze rozmnožit data pro srovnávací studium otázek, jež jsou povahy celoevropské.

§ 2 (Z á k l a d n í o t á z k y p r á v n í h o r e ž i m u c í r k e v n í c h i n s t i t u c í)

Po Stutzových a Waasových studiích o vlastnických kostelech a Ratghe-
nových, Didierových a Sennových o různých formách fojství zkonstruoval
Vaněček obecnou instituci zakladatelských práv.³ Všechny tyto typy po-
měru církevních subjektů ke státu je možno vložit do společného širšího
celku. Je to jedna z větví právního jevu celé raněfeudální evropské spo-
lečnosti, totiž vázanosti vlastnictví omezeními nejrůznějšího druhu, jež
nejdříve vyvěrají ze starých pout společnosti rodové, později nemovitosti
již vymaněné váží novými pouty na prospěch původního vlastnického sub-

¹ Přehled in Vl. P r o c h á z k a, *Polit. zřízení polabsko-pobaltských Slovanů v závě-
rečném údobí rodové společnosti*, *Slavia occid.* 22 (1962) 249—50.

² V. V a n ě č e k, *Základy práv. postavení klášterů a klášť. velkostatku ve starém
státě českém*, Praha 1933—39; *Dvě studie k otázce práv. postavení klášterů a klášť. vel-
kostatku ve starém českém státě*, Praha 1938.

³ V a n ě č e k, *Základy* I 94—100, 106—7.

jektu. Jinou takovou obdobou jsou tu např. proti sobě stojící „bona avita“ proti „bona quaesita“.

Nejstarší období poměru státu a církve ovládá zásada *dosazování církevních hodnostářů zeměpány*, typicky se uplatnivší v Meklenbursku i Braniborsku.⁵ Slovanská knížata, zejména pomořská,⁶ využila v tomto směru svých možností minimálně. V druhé fázi určitého osamostatňování vystupuje *ochranné fojstství*. V typicky německé podobě středně silné závislosti a platů, odpovídající patrně i poměrům českým,⁷ je běžné v prostorech německé expanze.⁸ V Braniborsku podobně jako zakladatelská práva v Čechách⁹ ústí v obecnou zeměpanskou advokacii.¹⁰ V obvodech slovanských knížat¹¹ se projevuje méně výrazně.

Význam církevních úřadů a proces osamostatňování církve proti státu, jakož i vzrůst bohatství klášterů zlepšuje jejich pozici, takže vázanost má tu formy mírnější. To se projevuje zejména *aktivní účastí církve na lenních vztazích*, zejména přijímají-li církevní instituce léna od německých a slovanských zeměpánů a šlechty, především německé, výjimkou slovanské.¹² Na druhé straně však právě lenní poměr je výrazem i zpětného náporu světské společnosti na církev, když církevní instituce jsou nuceny své majetky propůjčovat německým i slovanským zeměpánům a šlechtě.¹³ Pokud jde o provinční fary, byla jejich síť od počátku ovládnuta místní feudalitou. Listiny dokládají hojné převody *vlastnických kostelů* na církev německými i slovanskými zeměpány a částečně i šlechtou.¹⁴ Vedle toho nastává rychlý pohyb i mezi církevními institucemi.¹⁵ Vlastnické kostely jen pomalu nahrazuje patronátní právo. V souvislosti s postupným emancipačním procesem, jenž na Polabí a Pobaltí je relativně velmi rychlý, se pak poměrně rychle rozrůstá oblast samostatné církevní jurisdikce a zužuje oblast jurisdikce odvozené od státu.

⁴ O. Vitense, *Gesch. von Mecklenburg*, Gotha 1920, 40.

⁵ H. Krabbo, *Die Markgrafen Otto I., Otto II. und Albrecht II. von Brandenburg*, Forsch. z. brand. u. preuss. Gesch. 24 (1911) 345.

⁶ M. V. Brečkevič, *Vvedenijsje v soc. istoriju knjažestva Slaviji ili zapadnogo Pomorja*, Jurjev 1911.

⁷ Vaněček, *Základy* I 56–59 o ochraně proti činitelům kultovním a všem osobám mimo nadaci, potvrzování darů, souhlasu k majetkovým transakcím a zastupování na soudě; I 21 o případě vyloučení dávek, platů, soudu a lovení.

⁸ Např. CDBr 3 XIX VI, X, MU 90, 496.

⁹ Vaněček, *Základy* I 105, *Dvě studie* 30.

¹⁰ H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgesch.* I, Köln-Graz 1964, 498.

¹¹ MU 167 [ok. 1200].

¹² Např. MU 482, 1612, 907, 171.

¹³ Např. MU 159, 1307, CDBr 8 XXIII, MU 387.

¹⁴ Např. MU 703, 386, 36.

¹⁵ Např. MU 36, 504, 526.

§ 3 (Zakládací akty církevních institucí)

Na rozdíl od francké říše, kde biskupství předcházela státu, v německých a podobně později ve slovanských oblastech je tomu naopak.¹⁶ Proto zde všechny církevní instituce zřizuje stát. Protože slovanské Polabí a Pobaltí je v expanzním a kolonizačním prostoru německého náporu a protože slovanský šlechtický majetek je vázán starými rodovými pouty,¹⁷ přicházejí tu nepanovnické nadace v úvahu až značně pozdě. A tak v době, kdy existovaly ještě samostatné slovanské státy, vyskytují se zde zakládací akty výlučně panovnickovy,¹⁸ vedle nichž paralelně vystupují akty předních církevních představitelů, táhnoucí se k týmž skutečnostem a upravujících tutéž problematiku z hlediska církve.¹⁹ Císař právo zakládací přenášel i na osoby jiné, např. v případě biskupství starhradského, meklenburského a ratibořského na místního zeměpána Jindřicha Lva,²⁰ ale vedle toho dělení území mezi tyto církevní obvody prováděl sám.²¹ Slovanští zeměpáni převzali tuto pravomoc podle německého vzoru²² a kláštery zakládali ze své moci.²³ Šlechtické založení klášterů je zde, jak řečeno, dvojí výjimkou — v případě Drahuně a Třebetova na Luticku²⁴ — a není hojné ani u německé šlechty.²⁵ Výjimku představuje i založení cizím panovníkem.²⁶ Z pozdější doby přicházejí založení biskupská²⁷ a nižších církevních činitelů.²⁸

Doplňkem zakládacích aktů jsou akty, jež podrobněji nebo dodatečně vymezují hranice obvodů jednotlivých církevních institucí.²⁹

§ 4 (Potvrzovací akty církevních institucí)

„Nedostatek právního řádu prakticky účinného“ vede k jevu, jakým je „nepřetržité usilování o garancie nejružnějších mocenských činitelů“.³⁰

¹⁶ Feine, *Kirchl. RG* 179.

¹⁷ Vl. Procházka, *Vlastnictví půdy u polabsko-pobaltských Slovanů*, VPS 5 (1984) 113–6.

¹⁸ SHL 136, UEM 1, 2, MU 3, CPD 1, 6, 7, 28 atd.

¹⁹ UEM 28, MU 49, 85 atd.

²⁰ MU 56 (1154).

²¹ Adam II 14.

²² MU 308, 1344.

²³ MU 98, 254, 282, 323, 398, 453, 1075, CPD 56, 71, 86, 398, 403.

²⁴ CPD 34 a 92.

²⁵ PU 403.

²⁶ MU 1198 (dáns. královna).

²⁷ MU 363, 610, 691.

²⁸ MU 1369, 1527.

²⁹ MU 469, 556, 921, 1143, CPD 460, 467.

³⁰ Vaněček, *Dvě studie* 18.

Vedle toho personální zásada práva (v užším smyslu) vyžaduje, aby každý nově nastoupivší hodnostář se zavázal k tomu, že bude dodržovat daný právní stav (analogické jsou opakované sliby věrnosti). Za této situace potvrzovací akty tvoří důležitou část středověkých listin. Specialitou je potvrzení s výlukou budoucí listiny s jinou dispozicí.³¹

Potvrzovací listiny vydával císař³² i zeměpánové³³ a podle nich pak slovanská knížata.³⁴ Jen za panování Barnima I. v 13. století dostal na Pomorí hrobský klášter 30 pravých a 9 falešných potvrzení, drahušský okolo šedesáti a kolbacký nad čtyřicet.³⁵ Vyskytují se i potvrzení cizích panovníků.³⁶ Vedle potvrzení od činitelů státních existovala dlouhá řada potvrzení papežských,³⁷ legátských,³⁸ biskupských³⁹ a nižších instancí.⁴⁰ O papežských se předpokládá, že jsou vzorem světských; zde však světská časově předchází duchovním.

§ 5 (Zvláštní ochrana)

Vedle běžných zajištění církevních ústavů⁴¹ byla některým institucím poskytována zvláštní ochrana jako vrchol záruk. Byla to zřejmě obdoba papežských aktů,⁴² napodobovaných i biskupy, např. arcibiskupem magdeburským pro klášter Panny Marie.⁴³ Na rozdíl od poměrů českých⁴⁴ ne-

³¹ PU 895 (1269), 1061 (1277).

³² SHL 74, 85, CDBr 10 XXV V, VI, MU 73, 88, 159, CPD 20, 23, 25, 47, 49.

³³ SHL 115, 116, MU 507, CDBr 3 I III, 10 XXIII VI, VIII, XXV V, PU 58; individuální (na jednotlivé dílčí majetkové kusy): MU 193, 334, 480, 1172, 1555, 1678; osvědčení cizích aktů: MU 751, 1185.

³⁴ MU 182, 239, 250, 331, 371, 377, 391, 485, 563, 1199, 1215, 1254, 1284, 1292, 1347, 1556, CPD 36, 52, 54, 58, 81, 224, 261, 286, 299, 302, 346, 400; individuální: MU 344, 456, 514, 517, 557, 1183, CPD 50, 83, 162, 177, 225, 240, 244, 266, 283, 289, 294, 296, 303, 319, 326, 346, 384, 450, 459, 502; osvědčení cizích aktů: MU 708, 1202, 1218, 1230, 1485, 1542, 1546.

³⁵ Brečkovič, *Vvedeni* 189.

³⁶ MU 177, CPD 108, PV 358 (dánská).

³⁷ MU 6—9, 11, 12, 24, 25, 30, 66, 191, 431, 584 atd., CDBr 3 XIX VI, 8 XXX, XXXI atd., CPD 3, 15, 16, 27, 44, 45, 59, 62, 63, 69, 70, 73, 112—3, 209—10, 229, 246—7 atd., PU 65, 89, 142, 174; individuální: MU 224, 232, 504, CPD 22.

³⁸ MU 1072.

³⁹ SHL 112, 118, MU 78, 81, 84, 111, 113, 115, 131, 169, 170, 175, 203, 255, 320, 368 atd., CDBr 3 I IV, XII I, 8 XXVI, XXVII, 10 XXIII X, 17 XVII XIX, CPD 21, 24, 26, 34, 35, 39, 55, 72, 92, 201, 368—9, 396, 449, PU 122, 285; individuální: MU 160, 233, 237, 300, 533, 685, 692, 823, 859, 1487, CPD 66, 107, 453, PU 194, 268.

⁴⁰ MU 1108 (1267).

⁴¹ Vaněček, *Dvě studie* 20.

⁴² CPD 62 (1187) Kolbac, 70 (1191) bisk. zvěř., 112 (1217) bisk. kamen. za fert zlata, MU 183 (1208) bisk. ratiboř., 191 (1209) Doberan, 209 (1233) Civ. Del, 210 (1209) kl. sv. Jakuba, 333 (1226) a 452 (1236) kap. ratiboř., 1387 (1276) sv. Kříž Roztoky.

⁴³ GPS X 73 (1194).

⁴⁴ K. Krofta, *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské*, Čes. čas. hist. 10 (1904) 131 ad.; J. Novotný, *Čes. dějiny* I/3, Praha 1928, 415 ad.

zračí se tu dost rozdíl papežské ochrany obyčejné a zvláštní, vyjádřené nominálním „vlastnictvím“ papeže a spojené s různými exemcemi a naopak platy. Papež mohl také určitou církevní osobu jmenovat pro určitou církevní instituci ochráncem,⁴⁵ někdy jen v omezeném rozsahu pravomocí určité církevní instituce;⁴⁶ vedle osobního mají pochopitelně aspekt ci;⁴⁶ stejně činil i papežský legát⁴⁷ a arcibiskup.⁴⁸ Zvláštní ochranu dostávaly církevní instituce přímo podléhající papeži; ochrannými akty je vymaňoval z jurisdikce jakéhokoli jiného církevního hodnostáře.⁴⁹ Ke speciálnímu cíli táhnou se i *papežské zákazy veškeré zločinnosti* v obvo- i věcný, majetkový.

Ještě dříve než ochrana církevní objevuje se v této oblasti *zvláštní ochrana světská*, nejdříve německých císařů; jí se v lutické oblasti dostalo biskupství braniborskému⁵¹ a více na jih klášteru Arneburgu.⁵² Některé instituce — jako např. klášter P. Marie v Magdeburku⁵³ — o ni císaře žádaly. Světského ochránce z této oblasti, zvěřinského hraběte Guncelína, si r. 1267 vyžádal biskup řížský.⁵⁴ Zvláštní ochranu, označovanou různými termíny, udělila i slovanská knížata.⁵⁵ Zdá se, že na rozdíl od Čech, kde zvláštní ochrana se dělila na prostou, jež zůstávala celkem frází, a gene-

⁴⁵ GPS X 56 (1181) Alexandr III. arcib. magd. a bisk. branib., kl. P. Marie v Magdeburku, CPD 352 (1245) Innocenc IV. arcib. brém. a bisk. zvěř., za konservátory fran-tiškánů a minoritů v Dánsku, na Pomorí a v Kašubsku.

⁴⁶ MU 627 (1249) Innocenc IV. opata oldenstadtského chránit kapit. zvěřinskou před nadměrnými provisy.

⁴⁷ M U1073 (1266) Guido-Drahuň, 1092 (1266) týž - Zvěřín.

⁴⁸ MU 641 (1250) Innocenc IV.-Nienkampf.

⁴⁹ CPD 62 (1187) Řehoř VIII.-Kolbac: Sane si episcopi aliqui a vobis vel monasterio vestro preter obedientiam debitam vel principes terre contra libertatem ordinis a predecessores nostris et a nobis indultam expetaverint, liberum sit vobis auctoritate apostolica denegare, quod petitur.

⁵⁰ CPD 45 (1178) Alexandr III.-Hrob: Paci quoque et tranquillitati vestre paterna sollicitudine providere volentes, auctoritate apostolica prohibemus, ut infra clausuram loci vestri seu grangiarum vestrarum nullus violentiam vel rapinam, furtum seu incendium committere, hominem capere vel interficere audeat. — CPD 62 (1187) Řehoř VIII.-Kolbac.

⁵¹ CDBr 8 X (1010) Jindřich II., XXIV (1179) Bedřich Barbarossa.

⁵² CDBr 6 V CCXLVII.

⁵³ GPS X 19 (1147—9).

⁵⁴ MU 1136: tutor et defensor, syndicus et actor.

⁵⁵ CPD 33 (1173) Bogislav I.-Kolbac: In nostre recepimus tutelam protectionis, ut dum eos temporalis munimus clipeo defensionis, per ipsos possimus evadere indicium dampnationis. — CPD 41 (1175—6) Kazimír I.-bisk. Kamen: In nostram recipimus protectionem. — CPD 302 (1241) Vratislav III.-Hilda: nostre solutio duximus honorandum. — CPD 303 (1241) Barmin I.-Hilda: nostre porreximus defensionis, ut in tuitione nostra atque omnes possessiones et libertates illarum, videlicet tam secularium quam spiritualium ... perpetuo donationis iure et sigilli nostri impressione, auctoritate que dei omnipotenti et sancte Marie et omnium sanctorum et verorum hominum attestazione corroboramus. — MU 1471 (1278) Valdemar Roztocký-sv. Kříž Roztoky: in nostram protectionem recepimus, volentes, ut nullus eas in bonis earum molestare presumat gravamen aliquid inferendo.

rální, jež zejména v pozdější vývojové fázi vylučovala nepanovnické subjekty a sjednocovala zakladatelská práva na cestě k obecné státní vrchnosti nad církví,⁵⁶ se zde vyvinul jediný institut zvláštní světské ochrany s aspekty vyhraněně státoprávními a při téměř úplné samostatnosti církevních institucí směřujícími skutečně jen k jejich ochraně.

Na druhé straně však zase právě zde v řadě případů zvláštní ochrany vystupuje do popředí *moment ochrany majetku*. Tak je tomu v privilegiu Honoria III. z r. 1226 pro klášter Sloup⁵⁷ a Innocence IV. z r. 1250 pro klášter Hildu,⁵⁸ ale této koncepci nasvědčují i starší akty církevní i světské. Majetek církve býval totiž zajišťován *zvláštními nerušícími klausulemi*, podle nichž jednak se zvlášť *zakazovalo jakékoli rušení* tohoto církevního majetku, jakož i *znepokojování* představitelů církevních institucí, jednak se *hrozilo nejvyššími církevními tresty*. Tyto stereotypní klausule dostaly téměř všechny církevní instituce polabsko-pobaltské oblasti ode všech papežů⁵⁹ a podle papežského vzoru používali těchto stereotypních forem ve svých aktech nejen vyšší hodnostáři církevní,⁶⁰ nýbrž i světští, a to jak němečtí,⁶¹ tak i slovanští.⁶² Vedle těchto obecně formulovaných záruk vyskytují se i některé speciální. Tak lickovský klášter dostal od Albrechta Medvěda *zvláštní záruku míru* a nedotknutelnosti ze strany markraběte.⁶³ Podobnou zvláštní záruku dostal od Bogislava I. Poměšského v r. 1182 klášter v Brodu, podle níž *trestní odpovědnost za činy, spáchané na klášteře*, byla určena kolektivně.⁶⁴ Zákaz nedotčení církevního jmění zejména ze strany knížete pro případ úmrtí biskupa vydal r. 1288 papež Klement III. pro kamenského Siegfrieda a jeho úřad.⁶⁵ Po-

⁵⁶ Vaněček, *Dvě studie* 23, 25–26, 28–30.

⁵⁷ PU 234: Decimas preterea et possessiones ad jus ecclesiarum vestrarum spectantes, que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum et ad ecclesias, (ad quas pertinent, revocandi libera sit nob) is de nostra auctoritate facultas.

⁵⁸ CPD 433: ne quis ... vobis immeritas irroget molestias aut quecunque bona monasterii vestri absque iuris ordine occupare, vadiare seu quolibet modo detinere presumat.

⁵⁹ CDBr 8 XXXI Klement III.-Branibor, CPD 44 Alexandr III.-Zvěřín, 45 týž-Hrob, 59 Urban III.-Zvěřín, 62 Řehoř VIII.-Kolbac, 63 Klement III.-Kamen, 69 týž-Zvěřín, 70 Celestýn III.-Zvěřín, 73 týž-Usedom.

⁶⁰ SHL 75 Adalbero-Neumünster, CDBr 8 XIX Wilmar-Branibor, XXVII Balderam-kapit. branib., 10 XXIII X týž-Lickov, CPD 34 Berno-Drahuň.

⁶¹ MU 65 (falsum) Jindřich Lev-Ratibor, CDBr 8 X Jindřich II.-Branibor, CPD 20 Konrád III.-Havolín, 25 Bedřich I.-Branibor.

⁶² MU 157 Mikuláš Roztocký-Dobřany, CPD 21 bisk. Vojtěch a kníže Ratibor-Stolp, 36 Kazimír-Drahuň, 37 týž-Hrob, 56 Bogislav-Hrob, 71 Jaromar-Hora.

⁶³ CDBr 10 XXIII VII (1180).

⁶⁴ CPD 50: ne ab ullo pestilente quolibet dampno, sive clam seu palam illato, predicti canonici nobis dilecti vexentur, quia non solum reus, si detectus fuerit, gravi sententie subiacebit, verum etiam vicini circummanentes cogentur dampnum eis illatum ad integrum de propriis rebus restituere.

⁶⁵ CPD 63.

dobně falsum z počátku 13. století pro ratibořské biskupství, údajně od Jindřicha Lva z r. 1168, normuje nedotknutelnost majetku po zemřelém biskupovi.⁶⁶ Zvláštní nerušící klauzule, *vyhrožující nadpozemskými tresty*, se ve dvou případech dochovaly z Pomoří a Obodritska.⁶⁷ Podobně odlišné klauzule vydala pro toto území ovšem i německá světská moc; záležely většinou v trestních sankcích peněžních.⁶⁸ Pomořské knížecí záruky z poloviny 13. století obsahují ustanovení předtím neznámá: jednak záruku odčinění škod,⁶⁹ jednak kapitální trest pro škůdce.⁷⁰

O majetkových věcech má předpis i statut kardinála Quida pro brémskou arcidiecézi z r. 1266. V čl. 3 nařizuje navrácení odcizených kusů pod trestem zákazu účasti na bohoslužbách.⁷¹

§ 6 (Osobní poměry duchovních osob)

Výhradní církevní jurisdikce zasahovala — s výjimkou jen některých ustanovení dědických, daných světskými hodnostáři — oblast osobních poměrů duchovenstva.⁷² Některé základní z nich upravil zde poměrně pozdě (až r. 1266) papežský legát kardinál Quido, jenž vydal pro brémskou oblast řadu předpisů.⁷³ Z nich čl. 2 zakázal pod ztrátou úřadu kněžská manželství, děti z nich pošle zbavil dědických práv a osoby hájící takto nezákonně žijící kněze postihl exkomunikací, čl. 13 doporučil opatrnost jeptiškám, aby je uvaroval sexuálního násilí, a čl. 4 chránil příslušníky duchovního stavu všeobecně hrozbou exkomunikace těm, kdo by je jímali, tloukli nebo jinak na ně vztáhli ruku. Čl. 2 příkazoval obecně řešení sporů kleriků i laiků před soudem, nikoli samovolně. Proti urážkám kněží a loupežím jejich majetku vystoupil r. 1282 brémský arcibiskup Giselbert.⁷⁴

⁶⁶ MU 65.

⁶⁷ CPD 65 (1188) Anastazie-Hrob: Si quis autem horum aliquid presumptuosa temeritate infringere seu violenter auferre sive qualibet arte diminuere atemptaverit, salvatoris nostri Christi, cuius pie genetricis honori derogat, iudicarie sententie subiacebit. — MU 147 (1189) Mikuláš Orelský-Dobřany: Quisquis igitur aliqua de his, que diximus, infringere temptaverit, ultionis divine sententiam non inmerito subibit.

⁶⁸ CDBr 3 I IV (1197) Jindřich VI.-arcib. magd., 8 XXIX (1187) markr. Ota II.-braniboř. kap., 7 XVI I (1197) týž téže kap.

⁶⁹ CPD 314 (1242) Vratislav III.-Bělbuk: ut si quis dicti loci abbatem in predicta proprietate temptaverit molestare vel pretextu alicuius domini impedire, nos eum a tali impeditone absque loci sui dampno vel gravamine absolvemus.

⁷⁰ CPD 335 (1244) Vratislav III.-Brod: ne ab ullo pestilente quolibet dampno, sive clam sive palam illato, familiariter nobis dilecti huius ecclesie canonici vexentur, quia reus, si detectus fuerit, capitali sententie subiacebit.

⁷¹ MU 1097.

⁷² Hojně v předlabské oblasti — např. GPS IV 42, CDBr 5 I III, VI, XIX, XXIV, 8 XII.

⁷³ MU 1097.

⁷⁴ MU 1646.

Z jiných zvláštních ustanovení dostal r. 1187 lickovský klášter od biskupa Berna výhradní právo pochovávat příslušníky diecéze ve své oblasti.⁷⁵ Obdobné papežské privilegium, vázané na podmínku neexkomunikovanosti a nevyhlášení interdiktu, měl r. 1178 od Alexandra III. klášter hrob-
ský.⁷⁶

Základním privilegiem byla *příslušnost církevního soudu* pro duchovní osoby (§ 14). Jako speciální doplněk tohoto práva získaly kolbacký klášter a braniborská kapitula od papežů zvláštní oprávnění *svědectví toliko kleriků* v civilních i trestních věcech, jež se jich týkaly.⁷⁷

V oblasti právních jednání duchovních osob byl kolbacký klášter vybaven právem svého představeného a většiny konventu *dávat souhlas členům kláštera k různým soukromoprávním aktům*.⁷⁸ Že se kněží zabývali i obchodem, jest známo už z cesty Oty Bamberského na Pomorí.⁷⁹ Zvláště důležitá jsou ustanovení v oblasti dědického práva. Od církevních hodnostářů dostávaly církevní instituce právo na *roční požívání prebendy zemřelého*.⁸⁰ Mimořádný význam mělo *testovací právo* duchovních osob. Papež Inocenc IV. je r. 1246 propůjčil kolbackému klášteru, vyjímaje z něho hmotné substráty v lenním poměru.⁸¹ V brémské arcidiecézi je zajistil čl. 12 statutů papežského legáta kardinála Quida.⁸² Od druhé poloviny 13. století dávala je v hojnější míře církevním institucím meklenburská knížata⁸³ a také neslovanští hodnostáři světští i církevní.⁸⁴ Znám je i „*annus gratiae*“.⁸⁵ Zápis městské knihy roztocké z r. 1263 ustanovuje o dvou třetinách jmění minoritů, napadajících řádu.⁸⁶

Vydány byly také předpisy týkající se *pravidelného chodu života kláš-*

⁷⁵ CDBr 10 XXIII X.

⁷⁶ CPD 45.

⁷⁷ CPD 62 (1187) Alexandr III.-Kolbac: In causis autem propriis, sive civilem sive criminalem contineant questionem, liceat vobis fratres vestros idoneos ad testificandum adducere atque ipsorum testimonio, sicut rectum fuerit, et propulsare violentiam et iustitiam vindicare. — CDBr 8 XXX (1188) Klement III.-branib. kap.

⁷⁸ CPD 62 (1187) Řehoř VIII.: ne aliquis monachus vel conversus sub professione domus vestre adstrictus sine concessu et licentia abbatis et maioris partis capituli vestri pro aliquo fidelubebat vel ab aliquo pecuniam mutuo accipiet ultra pretium capituli vestri providentia constitutum, nisi propter manifestam domus vestre utilitatem, quod si facere quisquam presumpserit, non teneatur conventus pro his aliquatenus respondere.

⁷⁹ A. F. Hilferding, *Ist. baltij. slavjan*, Soč. IV, Peterburg 1874, 133.

⁸⁰ SHL 131 (1174) hamb. arcib. Baldwin-lubec. kap., UEM 327 (1168) magdeb. arcib. Wichmann-kost. sv. Michala v Magdeb.

⁸¹ CPD 363: ut possessiones et alia bona, tam mobilia quam immobilia, que personas fratrum vestri monasterii post factam professionem ratione successionis vel quocunque alio iusto titulo, si remansissent in seculo, contigisset, feudalibus rebus exceptis, petere, percipere ac etiam retinere libere valeatis.

⁸² MU 1097.

⁸³ MU 763, 1292, 1411—2, 1438.

⁸⁴ Zeměpán MU 1128, biskup MU 994, 1415, 1594, faktický převod MU 1446.

⁸⁵ MU 1128, 1411, 1437, 1594.

⁸⁶ MU 978.

terů. Význačným privilegiem bylo právo přijímat kleriky a laiky opouštějící světskou sféru; měl je klášter hrobský od papeže Alexandra III.⁸⁷ Mniši směli z některých klášterů odcházet jen se svolením představeného a jen tak mohli být veřejností přijímáni.⁸⁸ Osoby, nad nimiž byl vyhlášen interdiktu nebo jež byly exkomunikovány kamenským biskupem, nesměl jiný církevní úřad připouštět k církevním funkcím.⁸⁹ Z hlediska církevního významným privilegiem bylo i dovolení služeb božích za interdiktu, jež se směly za zavřenými dveřmi konat v hrobském klášteře.⁹⁰ Pokud se týče vnějších odznaků, udělil na žádost braniborských markrabat a kastelána Celestýn III. r. 1197 branibořskému proboštovi právo nosit mitru, prsten, rukavice a sandály.⁹¹

§ 7 [Ostatní správní agenda]

Z ostatní správní agendy jsou v hojném rozsahu doložena potvrzení nejrůznějšího druhu (§ 5), agenda církevního majetku (§ 9) a potom ovšem agenda darovací (§ 8). V této oblasti je mnoho listin právně velmi pochybných — vynikal tu vadnými formulacemi zejména klášter kolbacký.⁹²

Z věcí kultovní povahy jsou vedle ojedinělých konkrétních opatření v oblasti exkomunikace, interdiktu a klatby⁹³ známa jen dvě ustanovení brémských statutů kardinála Quída z r. 1266. Čl. 5 pod trestem exkomunikace pro strany a zbavení úřadu pro kněze zakazuje příbuzenské sňatky a čl. 9 nedovoluje nosit zbraně do kostela.⁹⁴ Řehoř IX. povolil r. 1238 pomořskému vévodovi příbuzenský sňatek ve 4. koleně s netí Valdemara II. Dánského.⁹⁵ Poněkud častějším předmětem zvláštních formulací byly proti tomu *církevní úkony, jsoucí zároveň zdroji příjmů*. Brémský arcibiskup Hartvík povolil hamburské kapitule o řadě svátečních dnů volně hlásat slovo Boží v celé diecési, navštěvovat nemocné a pochovávat mrtvé.⁹⁶ Naproti tomu branibořský biskup Balderam mnichům z Lickova bez zvláštního individuálního svolení zakázal mimo jejich vlastní obvod

⁸⁷ CPD 45 (1178): Liceat quoque vobis clericos et laicos e seculo fugientes liberos et absolutos absque alicuius contradictione ad conversionem recipere et eos sine contradictione aliqua retinere.

⁸⁸ CDBr 3 XIX VI (1159) Hadrián IV.-Jericho, CPD 45 (1178) Alexandr III.-Hrob.

⁸⁹ CPD 63 (1188) Klement III.

⁹⁰ CPD 73 (1194) Celestýn III.

⁹¹ CDBr 8 XXV.

⁹² F. Salis, *Untersuchungen zum pommerschen Urkundenwesen im 12. u. 13. Jh.*, Balt. Studien 13, Stettin 1909, 149.

⁹³ MU 182, 434, 1647.

⁹⁴ MU 1097.

⁹⁵ CPD 262.

péči o duše, ukládání trestů a pochovávání mrtvých.⁹⁷ Zvěřínský biskup Berno v jedné listině udělil právo na křtění, návštěvy a pohřby mnichům z Drahuně ve vsi Rokenici.⁹⁸

Z organizačních věcí to byly územní a hraniční úpravy,⁹⁹ potvrzení dohod o sporných problémech,¹⁰⁰ úprava sídla kanovníků,¹⁰¹ úprava poměrů nových řádů.¹⁰² Ve 13. století písemné záznamy různé správní agendy va-
lem rostou.¹⁰³ Vyskytuje se také slib věrnosti biskupa arcibiskupovi.¹⁰⁴ Zvláštním biskupským aktem se stanovilo o poměru biskupa ke kapitule.¹⁰⁵ R. 1188 dovolil papež Klement III. kamenskému biskupství zakládat nové kostely jen při dostatečném majetkovém zajištění.¹⁰⁶ Čl. 2 statutů kardi-
nála Quida zakazoval mnohoobročnictví.¹⁰⁷

Papež zasahoval do věcí nižších složek také v oblasti celkové církevní politiky. Honorius III. předepsal r. 1218 biskupstvím brémské provincie a Pomoří příspěvky na pruskou církev.¹⁰⁸ Ve sféře povinností Innocenc IV. osvobodil r. 1250 hildský klášter od hoštění církevních prelátů.¹⁰⁹ Jinak si papež dával zjistit potřebné informace o různých církevních věcech od hodnostářů sousedících s obvodem jeho zvýšeného zájmu.¹¹⁰ Základním nástrojem papežské politiky byli *papežští legáti*,¹¹¹ kteří s místními hodnostáři prodiskutovali jednotlivé otázky církevní politiky.¹¹² Nejvýznač-
něji zde působil kardinál Idzi, jenž r. 1123—25 v Polsku projednával i otázky pomořské,¹¹³ a r. 1147 kardinál Quido v otázce možnosti později však nezřízeného lutického biskupství.¹¹⁴ Hamburský arcibiskup Ansgar byl stálým papežským legátem pro sever.¹¹⁵

Církevní administrativa zasahovala také do věcí světských. Zde šlo

⁹⁶ SHL 121 [1140—68].

⁹⁷ CDBr 10 XXIII (1187).

⁹⁸ CPD 35 [1173].

⁹⁹ MU 590, 710, 803—4, 857, 1188.

¹⁰⁰ MU 286, 549 (papež).

¹⁰¹ MU 585.

¹⁰² CPD 95, PU 443, MU 547.

¹⁰³ K r a b b o, *Markgrafen* 345.

¹⁰⁴ MU 605, papež. zásahy CPD 166—8.

¹⁰⁵ MU 494 [1239].

¹⁰⁶ CPD 63.

¹⁰⁷ MU 1097.

¹⁰⁸ MU 243.

¹⁰⁹ CPD 434.

¹¹⁰ MU 259, CPD 124.

¹¹¹ H. H e y d e n, *Kirchengeschichte Pommerns*, Stettin 1937, I 132.

¹¹² MU 682, 687, 735—6, 914, 1061—6, 1072—5, 1092—5, 1097, 1115—6, 1129, 1133, PU 456, z pramenů vyprávěcích např. *Ann. capituli Posnaniensis*, MGH-SS XXIX 443.

¹¹³ M. F r i e d b e r g, *Kultura polska i niemiecka*, Poznań 1946, II 43.

¹¹⁴ MU 47.

¹¹⁵ PU 5.

o prostá narovnání sporných stran,¹¹⁶ odstranění nežádoucích zásahů kní-
žat¹¹⁷ o zejména účast na jednáních mírových — ze strany papeže¹¹⁸
i biskupů¹¹⁹ Naopak kníže zas vykonával řadu správních funkcí vůči
církvi.¹²⁰ Mnoho církevní agendy se týkalo vztahů k městům.¹²¹

§ 8 (Církevní velkostatek)

Pozice církevních institucí se velmi podstatně změnila vznikem církev-
ního velkostatku. Růst majetkového bohatství způsobuje tu brzy právní
osamostatnění a přináší řadu agend s ním spojených. Rozsah těchto na-
dání je skutečně mimořádný. Proto také se zde nevyskytuje tužší závis-
lost klášterů na zakladatelích, známá např. z Čech.¹²² Už při smrti pomoř-
ského knížete Bogislava r. 1187 měly církevní ústavy stovku vsí.¹²³ V dal-
ším církev dostává území stále větší a obydlenější a systematicky tenduje
k zaokrouhlování svých statků.¹²⁴ Donutila např. i samotná braniborská
markrabata, aby jí vrátila odňaté obvody.¹²⁵ Na Pomoří až za Barnima I.
štědlost slovanských knížat nabývá rozumějších rozměrů — objevují se
dary pod podmínkou.¹²⁶

Základem nadání byly dotace ze slovanské půdy, Němci okupované a
církvi štědře dávané.¹²⁷ Listinný materiál, dochovaný z této doby, svědčí
nejvalnější většinou obecně o poskytnutích nemovitostí, jež jsou předmě-
tem téměř všech zachovaných listin. Šlo tu o dotace císařské¹²⁸ i země-
panské německé¹²⁹ a potom podle jejich vzoru v christianizovaných slo-
vanských státech i slovanské.¹³⁰ Dotace klášterů v cizích oblastech, dosti

¹¹⁶ CPD 332.

¹¹⁷ CPD 430.

¹¹⁸ MU 840, 864.

¹¹⁹ CPD 110.

¹²⁰ MU 708, 738, 751, 1039, 1083, 1185, 1202, 1218, 1230, 1385, 1542, 1546.

¹²¹ [Listek s doklady vyšel během sepisování práce z evidence.]

¹²² Vaněček, *Základy* 24 ad., 57 ad., 82 ad.

¹²³ W. Sommerfeld, *Gesch. d. Germanisierung d. Hshtums Pommern*, Leipzig 1896.
87—89.

¹²⁴ Brečkevič, *Vvedeniye* 88—89, 134.

¹²⁵ CDBr 2 XVII 5.

¹²⁶ PU 818, 1060.

¹²⁷ Např. *Chronicon episcoporum Merseburgensium*, MGH-SS X 175—6.

¹²⁸ MGH-Dipl. I 21, II 221, SHL 72, 74, UEM 1, 4, 11, 14, 16, 18, 19, 21, 25, 37, 38,
CDBr 1 IX, 11 XXVIII I, MU 36, 133, CPD 6, 7, 14.

¹²⁹ Helmold I 57, 77, 88, SHL 88, 133, 195—6, MU 48, 57, 59, 65, 82, 90, 94, 99, 100—1,
119, 566, CDBr 2 XVIII V, VI; 5 I I, XVI; 6 III I; 7 XVI I; 10 XIII V, CPD 3, 31, 32
(falsum). — Dar-koupě MU 340.

¹³⁰ Helmold I 14, Saxo XIV 572, MU 137, 241—2, 245, 249, 260, 270 atd., CPD 29, 30,
38, 40, 42, 43, 50—52, 54, 56 atd. Renta v penězích: MU 51, CPD 29, 51, 77, 487, desátek:
MU 552, 558, jezero: MU 731, voda: CPD 382, cesta: CPD 337, mlýn: MU 254, 499, 961,
1308, solná pánev: MU 550, dřevo: CPD 181, movitost: MU 845, 1107, za výkon: MU 1193,
zřeknutí práv: MU 1460.

hojně v Německu¹³¹ i na slovanských územích¹³² praktikované, nejsou z doby samostatné existence slovanských států na Polabí a Pobaltí známy až na dvě výjimky.¹³³ Stejně není na slovanském území znám západní systém darů koupených, resignovaných a rekompensovaných.¹³⁴ Významným oprávněním církve na slovanské území bylo právo jeho svobodné kolonizace.¹³⁵ Z jiných smluv objevují se směny¹³⁶ a prodeje, u nichž německé¹³⁷ převažují nad slovanskými.¹³⁸

Vedle darů od zeměpánů dostává brzy církev i dary od ostatní německé šlechty.¹³⁹ Vzhledem k větší rodové vázanosti majetku slovanské šlechty jsou dary od ní poněkud opožděnější; církev tu významně spolupůsobila k uvolnění staré vázanosti a v 13. století spoluvyvolala vznik šlechtického vlastnictví volného.¹⁴⁰ Jinak význam tu měla jistě i nadání vedlejších větví panujících rodin.¹⁴¹ I dary slovanských šlechticů se vyznačují svou velkou přízní ve prospěch církve, zvláště neuváděním protihodnot, poskytovaných církví a obvyklých jen u darů neslovanů; německá šlechta — typicky na Pomoří — vystupuje proti církvi víc jako konkurent.¹⁴² Až ve 13. století přistupují i dary měšťanů.¹⁴³ Tehdy také vstupují do života

¹³¹ SHL 97, 145, 147, 149, 177, 201.

¹³² MU 1257, 1281, 1370, 1513 dáns. král 1251, CPD 183, 204, 238—9, 246, 248, 252—5, PU 280, 481.

¹³³ MU 126 (1178), 137 (1183).

¹³⁴ Koupené: MU 603, 617, 704—5, 733, 788—9, 792, 795—6, 818, 991, 996, 1033, 1046, 1056, 1141, 1260, 1434, 1577, 1593, 1637, 1637, resignované: 689, 742, 940, 1056, 1293, 1345, 1363, 1579, rekompensovaný 667.

¹³⁵ Vl. Procházka, *Daňová a jiná břemena u polabsko-pobaltských Slovanů*, PhS 1 (1955) 193.

¹³⁶ Německé: MU 303, 340, 965, 1039, slovanské MU 730, 808, 982, CPD 145, 410, 458, 501.

¹³⁷ SHL 160, 202, MU 169—70, 234, 246, 302, 340, 382, 460, 970, 1032 (solná pánev), 1213, 1243, 1356, 1416, 1461, 1492, 1526, CDBr 10 XIII V.

¹³⁸ MU 517, 714, 1040, 1282, 1322, 1324, 1371, 1429, 1464, 1488, 1514, 1611, CPD 205—6, mlýn: MU 817, servitium: MU 817, renta: MU 1634.

¹³⁹ SHL 5, 44, 83, 214, UEM 146, 151, 172, 176, MU 440, 865, 944, 1523, 1637; D. N. Je-gorov, *Kolonizace Meklenburga v 13. v.*, Moskva 1915, II 119—20, 242—3, 562; CDBr 2 XVIII IX, 22 XXIX I, CPD 330. V souvislosti se vstupem do klášterů MU 814, 884, 1099, 1204, 1299.

¹⁴⁰ Procházka, *Vlastnictví* 5 (1964) 117—8; z pozdější doby např. CPD 283 (1240), PU 613 (1255); zřeknutí práv: MU 1234 (1271).

¹⁴¹ CPD 80 (ok. 1200).

¹⁴² Brečkevič, *Vvedeniye* 217, 188—9.

¹⁴³ MU 412, 662—3, 666, 793, 852, 1150, 1654. O výjimečnosti měšťanských darů mluví kupodivu O. Fock, *Rügensh-pommersche Geschichten aus sieben Jahrhunderten*, Rügen 1861, II 135.

¹⁴⁴ GPS X 43, 63, 65, UEM 223, 264, 358, 511, 583, 676, MU 385, 1262, 1298, (výlov ryb), CPD 926, kombinace zpětného nápadu a prodeje. CPD 459, měšťané: MU 1202, 1265 (sól), 1291, 1336, 1515, 1628, 1673, iudex villae: MU 1552, církv. prodeje: MU 1623, 1657, doživotně: MU 1275. Z literatury např. Brečkevič, *Vvedeniye* 176.

¹⁴⁵ GPS IX 17, X 9, 31, 32, 37, MU 1167, CPD 187 (knížecí souhlas), měšťané: MU 576, 975, 1082.

hojné *prodeje a koupě nemovitostí*,¹⁴⁴ *směny*¹⁴⁵ a jiné smlouvy¹⁴⁶ mezi příslušníky světského stavu s církevními institucemi.

K ochraně církevního majetku vedle tzv. „zvláštní ochrany“ (§ 5) směřoval zákaz zcizování majetku,¹⁴⁷ resp. jeho vázání na souhlas kapituly.¹⁴⁸

§ 9 (Agenda církevního majetku)

Dispozice církevním majetkem je v pramenech doložena velmi bohatě. Platí to zejména o pozdějším období, kdy církevní instituce dosáhly víceméně plné právní samostatnosti. Přitom však stejně západní území předlabská vykazují aktivitu daleko větší než vlastní oblast slovanská, zejména ve sféře obligačních smluv.

Vedle hojných dohod o úpravách nemovitostních, v tom zvláště hraničních poměrů¹⁴⁹ a ojedinělého papežského příkazu na získání statků jednoho biskupství od druhého¹⁵⁰ jde tu především o převody majetku *vyšších a původní základní síť tvořících církevních institucí na nižší instituce podřízené*. Na slovanských územích neexistovaly dotace církevních ústavů nižších vyšším, známé z oblasti předlabské.¹⁵¹ A tak jsou převáděny jisté majetkové komplexy z arcibiskupství na kapituly,¹⁵² především však ale z biskupství na kapituly¹⁵³ a pak stejně hojně i na kláštery;¹⁵⁴ kláštery v míře ještě větší pak dostávaly desátky z nemovitostí, jež sice byly jejich majetkem, avšak desátky plynuly původně biskupu.¹⁵⁵ Vyskytují se rovněž dary některých církevních hodnostářů jednotlivým církevním institucím.¹⁵⁶ Je známo také vzdání se nároků.¹⁵⁷

V pozdější době — zejména v prostorech západnějších — jsou hojné *směny* majetku mezi jednotlivými církevními institucemi¹⁵⁸ a v malé míře

¹⁴⁶ MU 936, 1098.

¹⁴⁷ CDBr 8, str. 20.

¹⁴⁸ Jegorov, *Kolonizacija* II 25.

¹⁴⁹ Např. MU 936, 1163, Jegorov, *Kolonizacija* 149, dále spory o ně s hojnými arbitrážemi — viz § 11.

¹⁵⁰ PU 558 [1252] Innocenc IV., bisk. kamenské a zvěřinské.

¹⁵¹ UEM 82, 94, 316 (fals.), 317.

¹⁵² MU 75 [1162] hamb. arcib. Hartvík-ratibořská kap.

¹⁵³ SHL 76, MU 154, 182, 1825, CDBr 3 XIX str. 1, 8 XXVII, CPD 70, 304.

¹⁵⁴ *Versus de villa Vicellni*, v. 50—65, *Helmold in us. schol.* 226—7, *Arnold* II 5, SHL 82, 86, 89, 187, 197, UEM 244, MU 35, 41, 91, 187, 420, CDBr 8 XXIII, 10 XXIII II, CPD 192, 207, 231, 237.

¹⁵⁵ MU 156 [clo], 358, 365, 389, 411, 438 atd., CPD 55, 62, 200, 226—8, 230, 237 atd., PU 147, 268.

¹⁵⁶ SHL 129, 194, UEM 340, MU 84, 809, 1031 (peníze), 1131, 1221, 1338, 1442 (sub modo), 1635, farář: 1605.

¹⁵⁷ MU 1452, 1588.

¹⁵⁸ SHL 83, UEM 45, GPS XIII 2, XXIII 9, 40, 44, 45, NR 5:11, 17 atd., MU 773, 1010, 1091, CDBr 16 XII II, 22 XXVII V.

i koupě a prodeje mezi nimi navzájem.¹⁵⁹ Objevují se půjčky¹⁶⁰ a zástavy.¹⁶¹

§ 10 (Církevní soudnictví)

Církevní soudnictví má dvě základní součásti. Jednou z nich jest zvláštní forum příslušníků duchovního stavu, tzv. *privilegium fori*, které i v této oblasti bylo zřejmě od počátku v rukou církve. Výslovné potvrzení tohoto fora je ovšem řídké. Tak je dostalo např. r. 1188 kamenské biskupství od papeže Klementa III.¹⁶² Příslušníkům kláštera Hildy potvrdil r. 1250 Innocenc IV., že mimo jeho svolení je nesmí nikdo volat před svůj soud.¹⁶³ *Privilegium de non evocando* měla podle listu legáta kardinála Quida z r. 1266 ratibořská kapitula.¹⁶⁴ Nejdále jde tu privilegium Alexandra III. pro klášter kolbacký z r. 1187, jež přislíbují papežskou soudní příslušnost, a to nejen pro osoby, nýbrž i pro majetek kláštera.¹⁶⁵

Z oblasti věcně vyhrazené církevní jurisdikce čl. 5 statutů legáta Quida stanoví výlučnou církevní soudní pravomoc *v manželských věcech*.¹⁶⁶ Podobná praxe je doložena z Pomorí východního.¹⁶⁷

Třetí součást soudní jurisdikce církevních ústavů tvoří *soudnictví nad světskými poddanými*, původně patřící knížeti.¹⁶⁸ Nabývá se ho postupně formou soudních imunit, svým obsahem velmi různorodých, jež už byly podrobně objasněny na jiném místě.¹⁶⁹ Vedle knížecích privilegií potvrzují církevním institucím soudnictví nad jejich poddanými i hodnostáři duchovní — tak např. r. 1247 kamenský biskup Vilém klášteru kolbackému¹⁷⁰

¹⁵⁹ UEM 255, 432, MU 200, 256, 551, 698, 1057, 1154, 1184, 1199, 1547, 1583, 1613 (desátek), CPD 249.

¹⁶⁰ MU 981, 985, 1131, 1229, 1338, 1551.

¹⁶¹ MU 1296, 1394.

¹⁶² CPD 63 (1188): ut omnes clerici tue iurisdictioni subiecti, tam religiosi quam alii, debitam tibi in omnibus obedientiam exhibeant nisi per apostolice sedis privilegia sint exempti.

¹⁶³ CPD 435.

¹⁶⁴ MU 1064.

¹⁶⁵ CPD 62: ut nullus episcopus neque alia quolibet persona ad synodos vel conventus forenses vos ire vel iudicio seculari de propria substantia vel possessionibus subiacere compellat. Sane si episcopi aliqui a vobis vel monasterio vestro propter obedientiam debitam, vel principes terre contra libertatem ordinis a predecessoribus nostris et a nobis indultam expetierint, liberum sit vobis auctoritate apostolica denegare, quod petitur. Quodsi episcopi aliquam propter hoc in personas vel ecclesiam vestram sententiam promulgaverint, eandem sententiam tamquam contra apostolice sedis indulta prolatam statuimus irritandam.

¹⁶⁶ MU 1097.

¹⁶⁷ CPD 263.

¹⁶⁸ J. Pervoll, *Germanizacija baltijskich slavjan*, Peterburg 1876, 94.

¹⁶⁹ Vl. Procházka, *Sněmovnictví a soudnictví polab.-pobalt. Slovanů*, VPS 3 (1962) 111—7.

¹⁷⁰ CPD 368.

nebo ve formulaci poněkud abstraktní v řečeném už privilegiu z r. 1187 kolbackému klášteru Alexandr III., když stanovil příslušnost církevní soudní stolice v majetkových věcech.¹⁷¹ R. 1250 dostaly papežské potvrzení klášter hildský a bělbucký.¹⁷² Tato církevní potvrzení mají ovšem váhu spíš ideovou než reálnou, rozhodující je výsada světská. Vzhledem k poměrné samostatnosti církevních institucí nehraje zde roli zájem na soudní imunitě při pošlechtičování světského soudnictví, jako tomu bylo např. v Čechách.¹⁷³ Církevní imunita je možná a soud šlechty ji neohrožuje.

§ 11 (Rozhodčí jurisdikce)

Vedle řádného soudnictví, jež církev získává od panovníka, má od počátku cele ve svých rukách arbitráž. Z důvodů, na něž bylo právě poukázáno, také ona nemá zde ten rozhodující význam pro posílení soudní pozice v boji se soudnictvím světským, jak se to ukazuje znovu z Čech.¹⁷⁴ I na Polabí a Pobaltí je ovšem arbitrážní agenda rozsáhlá. V předhojných sporech,¹⁷⁵ které zde vznikají, jsou to rozhodnutí mezi dvěma církevními institucemi,¹⁷⁶ mezi institucí církevní a světskou¹⁷⁷ i mezi dvěma institucemi světskými.¹⁷⁸ V některých sporech rozhodoval docela sám papež,¹⁷⁹ nebo jinou duchovní osobu k rozhodnutí pověřil.¹⁸⁰ Vedle církevní arbitráže se ovšem vyskytuje i arbitráž světská, a to jak mezi stranou světskou a církevní¹⁸¹ — docela i z papežského pověření,¹⁸² tak mezi dvěma církevními institucemi.¹⁸³

§ 12 (Poenitenciární jurisdikce)

Poenitenciární jurisdikce je na Polabí a Pobaltí zmíněna jen výjimkou

¹⁷¹ CPD 62: quod si quisquam eos retinere forte presumpserit, liceat sibi in ipsos monachos et conversos vestros sententiam regularem ex nostra auctoritate proferre.

¹⁷² CPD 436, 447.

¹⁷³ Vaněček, *Základy* II 64.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ *Helmold* I 84, *Arnold* III 6, MU 820—1, 826, 830, 1642, CPD 66, 142, 143, 151 atd. O majetkových sporech srv. Brečkevič, *Vvedení* 187—8.

¹⁷⁶ MU 154, 240, 281, 608, 634, 806, 826—7, 837, 1034, 1042, 1573, 1674, CPD 66, 142, 143, 151 atd.

¹⁷⁷ SHL 187, UEM 102, 161—4, 252, 262, 289, GPS V 3, VI/1 26, 29, VII/1 6, X 18, XXIX 212, NR 5: 30, 47, 18: 312, MU 484, 486, 647, 1058, 1063, 1067, 1077, 1109.

¹⁷⁸ MU 753, 787, 946.

¹⁷⁹ SHL 66, CDBr 3 XIX IV, 8 XIII.

¹⁸⁰ MU 180, 520, 597, 639, 1157, CPD 331, PU 342, 462.

¹⁸¹ MU 875, 1142, 1259, 1396, 1435—6, 1510, CPD 404.

¹⁸² MU 1570.

¹⁸³ MU 868, 1358.

— v čl. 10 statutu brémské arcidiecéze papežského legáta Quida z roku 1266.¹⁸⁴

•

Z k r a t k y : CDBr = Codex diplomaticus Brandenburgensis; CPD = Codex Pomeraniae diplomaticus; GPS = Geschichtsquellen der Provinz Sachsen; MU = Mecklenburgisches Urkundenbuch; PhS = Právněhistorické studie; MGH = Monumenta Germaniae historica; PU = Pommersches Urkundenbuch; SHL = Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden; UEM = Urkundenbuch der Erzstift Magdeburg; VPS = Vznik a počátky Slovanů.

Kirche und Staat im slawischen Elbe- und Ostseegebiet .

Vladimír Procházka

(Zusammenfassung)

Die rechtliche Stellung der Kirche ist durch verschiedene Beschränkungen seitens des Staates gegeben. Ihr Ursprung liegt in der seit jeher bestehenden Gebundenheit des Eigentums, die auch aus einem früheren Verband losgelöste Liegenschaften durch gewisse Fesseln an den Nutzen des ursprünglichen Eigentümersubjektes knüpft. Im Elbe- und Ostseegebiet wurden zuerst kirchliche Würdenträger von den Landesherren eingesetzt, hierauf entwickelte sich die Institution der Schutzvogtschaft. Die Stellung der Kirche verbesserte sich durch die Schaffung des kirchlichen Großgrundbesitzes. Durch aktive Beteiligung an den Lebensbeziehungen kam die Kirche seit dem 13. Jahrhundert den anderen Feudalherren in formeller Hinsicht gleich, andererseits aber trat sie eine Reihe ihrer Besitzrechte in Lehnform an den Adel ab. Das provinzielle Pfarrsystem beruhte seit Beginn auf dem Grundsatz der Eigentümerkirchen.

Die kirchlichen Institutionen wurden durch Gründungsakte weltlicher und kirchlicher Faktoren geschaffen und hatten von beiden auch eine unübersehbare Reihe von Bestätigungsakten. Eine Institution eigener Art stellt der „besondere Schutz“ vor, der auf diesem Gebiet die Position kirchlicher Einrichtungen sowohl staatsrechtlich als auch besitzrechtlich stabilisiert (päpstliche Verbote der Frevelhaftigkeit im Bereich des Klosters, überirdische Garantien, Friedensgarantie des Markgrafs von Brandenburg, geldliche Strafsanktionen in den deutschen Privilegien, pommersche Garantien des Schadenersatzes und Kapitalsanktionen). Die kirchlichen Vorschriften regeln die persönlichen Verhältnisse der Geistlichkeit (Gerichtszugehörigkeit, Zeugenschaft, privatrechtliche Akte, Testierfähigkeit, Gang des Klosterlebens), Kultangelegenheiten, insbesondere mit Einnahmen verbundene, und Organisationsfragen. Die kirchliche Administrative greift auch in weltliche Angelegenheiten ein und der Fürst wiederum in kirchliche. Der ausgedehnte Kirchenbesitz erfordert eine umfangreiche Agenda. Auf dem Gebiet des Gerichtswesens besaß die Geistlichkeit das *privilegium fori*. Auf ihren Patrimonien übte die Kirche gegenüber den Untergebenen — insbesondere in Pommern — die laufende obrigkeitliche Jurisdiktion aus. Sehr verbreitet war die Arbitrage (für kirchliche, gemischte und weltliche Stritte). Vereinzelt ist ein Beleg der Pönitenziarjurisdiktion.

¹⁸⁴ MU 1097.